

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ ТЯЖКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЕКСКУРС

У статті, на засадах обраного етатистського підходу до виділення основних історичних етапів розвитку кримінального права, зроблений реферативний історичний огляд криміналізації діянь, які мають ознаки тяжких тілесних ушкоджень. Зроблено висновок, що протягом всього історичного періоду розвитку української державності робились постійні спроби оптимізувати перелік обставин, які відносять тілесні ушкодження до категорії тяжких, що є абсолютно виправданим, враховуючи характер та ступінь суспільної небезпеки цього виду кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальний закон, генезис кримінального закону, злочини проти здоров'я, тілесні ушкодження, тяжкі тілесні ушкодження.

In the article, on the basis of the chosen etatic approach to the allocation of the main historical stages of the development of criminal law, an abstract historical review of the criminalization of acts with signs of grievous bodily harm was made. It was concluded that throughout the historical period of development of Ukrainian statehood, constant attempts were made to optimize the list of circumstances that include bodily injury as severe, which is absolutely justified given the nature and degree of public danger of this type of criminal offense.

Keywords: criminal law, genesis of criminal law, crimes against health, bodily harm, grievous bodily harm.

В статье, на основании выбранного этатистского подхода к выделению основных исторических этапов развития уголовного права, сделан реферативный исторический обзор криминализации деяний, имеющих признаки тяжких телесных повреждений. Сделан вывод, что в течение всего исторического периода развития украинской государственности делались постоянные попытки оптимизировать перечень обстоятельств, которые относят телесные повреждения к категории тяжких, что является абсолютно оправданным, учитывая характер и степень общественной опасности этого вида уголовного правонарушения.

Ключевые слова: уголовный закон, генезис уголовного закона, преступления против здоровья, телесные повреждения, тяжкие телесные повреждения.

Вступ. У багатьох цивілізованих країнах світу здоров'я та життя людини визнаються найвищою соціальною та особистою цінністю, і Україна не є винятком. Відповідно до статті 3 Конституції України: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1], а це значить, що держава гарантує належний захист таких цінностей, в тому числі через застосування найсуворішого виду юридичної відповідальності – кримінальної – до тих, хто посягає на них. Навіть якщо звернути увагу на Особливу частину Кримінального кодексу України (далі – КК України),

кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи розміщені в II Розділі, після злочинів проти основ національної безпеки України. Якщо врахувати, що укладачі діючого кримінального закону розміщували в Особливій частині КК України розділи не хаотично, а на підставі того, що найбільш небезпечні кримінальні правопорушення передують іншим, менш небезпечним, стає зрозуміло, що життя і здоров'я особи відноситься до однієї з найбільш охоронюваних кримінальним правом цінностей, посягання на яку представляє не просто істотну, а підвищену суспільну небезпеку [2, с. 31-32]. Більш того, керуючись тим фактом, що в Україні взятий курс на розбудову соціальної держави, однією з якісних ознак якої є забезпечення прав і свобод людини в першу чергу, науковці пропонують правопорушеннями проти життя та здоров'я особи відкривати Особливу частину КК України. При цьому, будь-яка наукова точка зору, не в останню чергу, повинна будуватися на історичному досвіді криміналізації та пеналізації, що актуалізує питання визначення основних напрямків генезису тяжких тілесних ушкоджень в кримінальному праві України.

Основний зміст. Обрання історико-правового ракурсу дослідження тяжкого тілесного ушкодження як окремого виду кримінального правопорушення обґрунтовується тим, що загалом застосування методу історизму дає можливість проаналізувати основні тенденції генезису даного виду кримінального правопорушення з метою визначення національних особливостей, які повинні бути збережені в різних редакціях кримінального закону, оскільки це свідчить про належне сприйняття положень кримінального закону суспільством як справедливих і обов'язкових для виконання. Справедливим слід вважати і висновок про те, що у випадку відсутності в кримінальному законі ознак соціальної легітимності, такий закон не отримує підтримки всього суспільства та, відповідно, його положення не виконуються, або виконуються, але не свідомо, тільки під загрозою застосування кримінальної відповідальності [3, с. 113-114].

Окремого наголосу вимагає вирішення питання щодо обраного підходу до історіографії розвитку відповідного положення кримінального закону, яким передбачається відповідальність за тяжкі тілесні ушкодження. Слід зазначити, що в умовах поширення гуманітарної методології зустрічається значна кількість історичних періодизацій розвитку права, що застосовувалось на українських землях. Так, наприклад професор О.В. Козаченко в процесі дослідження історії становлення інституту кримінально-правових заходів з використанням культуро-

антропологічної методології запропонував виділити три основні історичні етапи розвитку українського кримінального права: премоде́рн, моде́рн і постмоде́рн [4, с. 73-74; 5, с. 81-82]. Однак на сьогоднішній день більш поширеною залишається періодизація, яка має естетистську природу і пов'язується з певними етапами розвитку державності. Так, автори підручника, видного на кафедрі кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права НУ «ОЮА» пропонують виділяти п'ять основних етапів розвитку українського кримінального права, кожному з яких відповідає одне або декілька джерел цього права, що мають ознаки певних історичних артефактів та які вплинули на подальший розвиток кримінального права: давньоруський період (період Київської Русі), польсько-литовський період (період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої), імперський період (входження українських земель до складу російської імперії), радянський період та період розбудови автентичного права в незалежній українській державі [6, с. 43].

Правову основу Київської Русі становила Руська Правда (1036–1037рр.) – перший писаний кодифікаційний акт українського феодального права, авторство якого пов'язують з іменами Ярослава Мудрого та його нащадків. Руська правда у багатьох аспектах відрізнялася своїм відносним гуманізмом та юридичною технікою від аналогічних європейських «варварських правд». Даний кодекс регулював широкий спектр суспільних відносин, також у ньому містилися норми, що безпосередньо стосуються особи, її прав і свобод [7].

Звернення до основного джерела кримінального права давньоруського періоду, яким виступає Руська Правда, дозволяє зробити основний загальний висновок, що навіть за тих часів, а це період Середньовіччя, здоров'я людини, а не тільки її життя, виступає однією з найбільш шанованих цінностей, яка охороняється під страхом застосування найсуворіших видів покарань.

З аналізу положень Руської Правди можна також зробити висновок, що такий злочин як умисні тяжкі тілесні ушкодження існував за різних умов та в різні часи, починаючи з самого початку розвитку історії української державності.

Вважаємо, що кримінально-правові норми, на засадах яких в подальшому виникають злочини, які сьогодні характеризуються нами як тяжкі тілесні ушкодження, мали об'єднуючу назву «Про мечі» і включали

цілу низку правових положень, зокрема: «Якщо хто вдарить мечем, не вийнявши його з піхов, або ручкою меча, то 12 гривен продажі за обід; Коли ж вихопить меч з піхов, але не вдарить, то гривну кун; Якщо ж хтось вдарить когось батоном, або чашею, або рогом, то 12 гривен; Якщо ж він відсіче руку і відпаде рука або усохне, або ногу, або виб'є око або відріже носа, то за увіччя 10 гривен; А відсіче мечем палець, то 3 гривни продажі, а потерпілому гривну; А вдарить мечем і поранення буде не смертельним, то три гривни продажі, а потерпілому гривну за рану, а поранить смертельно – то віра; Якщо муж мужа потягне на себе, або відштовхне, або вдарить палицею чи жердиною і будуть два свідки, то три гривни продажі...» [8].

Аналіз зазначених положень дозволяє зробити висновок, що поділ на види тілесних ушкоджень, у порівнянні з чинним кримінальним законодавством, за часів Київської Русі не здійснювався, але певні засади забезпечували таку можливість в майбутньому. Але потрібно взяти до уваги, що за часів Руської Правди не застосовувались і, так звані, «правомірні тілесні ушкодження» у формі калічницьких та тілесних покарань, що в той же час мали широке використання у візантійському праві. Натомість українським кримінальним правом перевага серед різних видів покарань надавалась грошовим покаранням (головщина, віра, дика віра), які захищали не тільки інтереси держави, але й потерпілої від злочину особи [9, с.125].

Під час періоду входження українських земель до складу Великого князівства Литовського, основним законодавчим актом, який регулював відносини у тому числі і у зв'язку із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, став Литовський Статут, який мав три взаємопов'язані редакції.

Усі редакції Литовських Статутів в частині криміналізації тілесних ушкоджень, характеризуються спробою законодавця детально визначати та описувати способи заподіяння тілесних ушкоджень, ув'язуючи їх не з наслідками у виді шкоди здоров'ю чи життю особи, а з видами та розмірами покарань у випадку їх заподіяння.

У XX сторіччі приймається нормативно-правовий акт, який так і не набрав чинності в повному обсязі, але який є достатньо знаковим з точки зору предмета дослідження – Кримінальне Уложення 1903 року. В ньому злочини, які заподіюють шкоду здоров'ю особи, було зібрано в окремій Главі 23, що отримала назву «Про тілесні ушкодження та насильства над особою» і яка складалась з 14 статей як з основними, так і кваліфікованими (особливо кваліфікованими) складами злочинів. Серед злочинів проти

здоров'я Кримінальне Уложення 1903 р. розрізняло склади тілесних ушкоджень, які, залежно від тяжкості наслідків, що наставали для здоров'я потерпілої особи, поділялися на досить тяжкі, тяжкі та легкі. Уложення 1903 р. містило вказівку на дев'ять можливих ознак досить тяжкого тілесного ушкодження, яке повністю відповідає сучасному визначенню тяжкого тілесного ушкодження: втрата зору, слуху, мови, руки, ноги, дітородних частин організму, спотворення особи, розлад здоров'я, що є небезпечним для життя, душевна хвороба.

Примітно, що тілесне ушкодження небезпечне для життя (ст. 467 Уложення), поряд з основним складом злочину містило і кваліфікований, обтяжений настанням смерті потерпілого. У цьому випадку караність діяння зростала – з восьми років каторги до десяти років з урахуванням підвищеного ступеня суспільної небезпеки цього виду насильницького посягання.

За радянського періоду розвитку українського кримінального законодавства, тобто в Кримінальному кодексі УРСР 1922 р., до Особливої частини включили п'яту главу «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи», що містила в собі розділ «Тілесні ушкодження і насильство над особою». У цьому розділі усі тілесні ушкодження поділялися на тяжкі, менш тяжкі і легкі. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. у шостій главі передбачав злочини проти особи – життя, здоров'я, свободи та гідності людини. Відмінністю від попереднього кримінального закону було те, що ця глава не поділялася на розділи. Також в Кримінальному кодексі УРСР 1927 р. істотно змінилася система тілесних ушкоджень: встановлювався їх поділ в залежності від тяжкості на два види: тяжкі (ст. 142) і легкі тілесні ушкодження (ст. 143).

У Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. змінилася система Особливої частини у порівнянні з кримінальним законом редакції 1927 р. Главу «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи», яка передбачала відповідальність за посягання на особу, було перенесено на третю позицію. До цієї глави включено норми, що стосуються тяжких тілесних ушкоджень. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. розрізняв просте умисне тяжке тілесне ушкодження та кваліфіковане. В той же час в якості самостійного складу кримінального правопорушення визнавалося необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Сучасний етап історії українського кримінального права розпочався з прийняттям нового Кримінального кодексу у 2001 р. У Кримінальному кодексі України 2001 р. норми щодо злочинів проти життя та здоров'я

було розміщено в розділі II Особливої частини «Злочини проти життя та здоров'я особи» і за своєю суспільною небезпекою вони поступаються тільки злочинам проти основ національної безпеки (Розділ I Особливої частини КК України). При цьому законодавець продовжує шукати оптимальні форми визначення тяжких тілесних ушкоджень, про що свідчать останні зміни до ст. 121 КК України, пов'язані з віднесенням до тяжких тілесних ушкоджень такий зовнішній вплив на тіло потерпілого, який супроводжується каліцтвом статевих органів.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все вище вказане в реферативному огляді історії криміналізації тяжких тілесних ушкоджень, доцільно зробити висновок, що норми про кримінальну відповідальність за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень неодноразово вдосконалювались та змінювались. І цей процес повинен продовжуватися, оскільки життя вказує на те, що окремі нові способи та наслідки заподіяння тілесних ушкоджень, за певних умов, можуть бути віднесені до категорії тяжких або трансформовані до цієї категорії з інших видів тілесних ушкоджень.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4178> (дата звернення: 01.04.2021)
2. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. *Кримінальне право України : Загальна частина* : конспект лекцій – довідник. Миколаїв: Іліон, 2017. 298с.
3. Козаченко О.В. *Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір* : монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504с.
4. Козаченко О.В. Новітні погляди на типологію кримінального права. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 29. Одеса. 2006. С.73-77.
5. Козаченко О.В. Формування інституту інших кримінально-правових заходів в епоху премодерну. *Nauczyciel I szkola* (Польща), 2006. №3-4. С.81-88.
6. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. *Кримінально-правові заходи в Україні* : підручник / за ред. професора О.В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. 216 с.
7. Руська правда – джерело історії та правової системи Київської Русі. URL: <https://biblio.lib.kherson.ua/ruska-pravda.htm> (дата звернення: 01.04.2021)
8. Зубрицький М. І. Загальна характеристика появи та розвитку законодавства про злочини проти життя: монографія. URL.: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/17200/%CC> (дата звернення: 01.04.2021)
9. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада* : колективна монографія / за заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.